

Тоғжихон Собитова

Халқ ижсоди сабоқлари

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ**

Тоҷихон СОБИТОВА

ХАЛҚ ИЖОДИ САБОҚЛАРИ
(мақолалар)

Тошкент
«MUMTOZ SO‘Z»
2011

УДК: 398(075)
ББК 83.3(5Ў)1

Ушбу рисола фольклоришунос олиманинг турли йилларда эълон қилган мақолалари мажмуасидан иборат. Уларда халқ достонларида конфликт масалалари ва кўшиқ, мақол, ибора, мифология каби халқ ижодининг жанр ва масалалари ҳақида сўз юритилади.

Тўпلام фольклоришунослар, олий ўқув юртлирининг филология ва журналистика факультетларида таълим олаётган талабалар, халқ оғзаки ижоди билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган.

83.3(5Ў)1

T-89

Собитова, Тожиҳон.

Халқ ижоди сабоқлари / Т.Собитова; масъул муҳаррир О.Мадаев. MUMTOZ SO'Z, 2011. 168 б.

ББК 83.3(5Ў)1

Маъсул муҳаррир: Омонулла Мадаев - филология фанлари номзоди, доцент
Сўнгсўз муаллифи: Аскар Мусақулов - филология фанлари доктори
Тақризчилар: Сайитқул Алимов - филология фанлари номзоди, доцент
Абдумурот Тилавов - филология фанлари номзоди

SBN 978-9943-398-35-1

© Собитова Т., 2011
© «MUMTOZ SO'Z», 2011

ИЗЛАНИШ ЙЎЛИДА

Изланишлар доимо мақсадли, машаққатли, натижалари қувончли, айни пайтда бироз кўнгил тўлмайдиган, холисона айтсақ, ютуқли ва камчиликли бўлади. Ана шуларни зиммасига олган кишигизга илмий ёки ижодий изланишлар йўлига киради.

Илм йўлига ўтган асрнинг 80 - йилларида кириб келган фольклоришунос олима Т.Собитова ўзбек халқ оғзаки ижоди билан қизиқувчилар, талабалар ўқувчиларга ўз билимларини оширишида бироз бўлса-да, кўмак бўлар деган ният билан турли йилларда ёзган мақолаларининг бир қисмини яхлит рисола сифатида келтиргани қувончли ҳолдир.

Олима ўз мақолалари мажмуасини «Халқ ижоди сабоқлари» деб номлаган. Бундай номлашни шартли равишда қабул қилиши мумкин. Чунки ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналари жуда кенг ва серқирра, уни ўрганувчи фан - фольклоришунослик ўз объектига барча назарий масалалар, атамаларни имкон қадар қамраб олиши, улар ҳақидаги дастлабки умумий тушунчаларни англашиши лозим. Ушбу тўпلامда ўзбек халқ оғзаки ижодидаги достонлар, мақоллар, маталлар, эртақлар, кўшиқлар, мифларга оид айрим жиҳатларгина ёритилган. Т.Собитова ўзбек эпосушунослигида конфликт масаласини биринчи марта махсус тадқиқ этган олималардан биридир. У ушбу китобга киритилган эпос конфликтини ҳақидаги мақоласида конфликт турларини учга бўлади. Гарчи олима мақолада бундай таснифга нима асос бўлганини айтмасанда, мақола мазмунидан унинг энг тўғри илмий йўл - тарихийлик мезонларидан келиб чиққани англашилиб туради. У достонлар эпосини фақат уларнинг тури эмас, балки уларда иштирок этган қаҳрамонларнинг вазифаларига кўра ҳам тасниф қиладики, бу эпос поэтикасининг бир қиррасини чуқур ўрганишимизга ёрдам беради.

Қайд этиши жоизки, Фарбнинг илгор университетларида XIX асрдан асосий фан сифатида ўрганилаётган қиёсий адабиётшунослик фани бизга эндигина кириб келмоқда. Бу ҳолат фольклоришунослигимиз учун ҳам хосдир. Шу нуқтаи назардан қаралганда, Т.Собитованинг «Ўзбек ва озарбойжон фольклорида «Ошиқ Фариб» достони сюжети» номли мақоласи қиёсий фольклоришуносликнинг яхши бир намунаси бўла олади.

Маълумки, фольклор анъанавий маънавий сўз санъатидир. Шу боис, фольклор асарларини халқ этнографияси билан узвий боғлиқликда ўрганиш фольклоришунослик фанининг энг муҳим ўзига хосликларидан бири ҳисобланади ва этнофольклористик йўналиш деб юритилади. Фольклоришунослигимизда этнофольклористик йўналишни ҳам шу фан асосчиси Ҳ.Т. Зарифов бошлаб берган. Кейинчалик М.Алавия, Т.Мирзаев, Б.Саримсоқов каби олимлар томонидан бу соҳа ривожлантирилиб, ўтган асрнинг саксонинчи, ҳусусан, мустақилликка эришганимиз 90-йиллардан бошлаб асосий йўналишлардан бири бўлиб қолди. Бунга сабаб мустақиллик тўғрисида собиқ тузум қабул қилмаган кўпгина илмий муаммолар, масалан, диний мавзулар, талқинлар, халқимиз урф-одатларининг фольклордаги бадиий ифодаси каби масалаларни ҳолис тадқиқ қилиш имкони туғилди.

Эътиборга лойиқ томони шундаки, ушбу тўғрисида «Алпомиш» достонига кириши», «Янга образининг тарихий асослари» каби мақолаларда Т.Собитованинг этнофольклористик йўналишидаги янги изланишлари кўзга ташланиб туради. Тўғрисида мақолалар соф илмий йўналишдан кўра кўпроқ илмий-оммабоп, услубий қўлланма характерига эга. Бунинг сабаби шундаки, олимпиада салкам қирқ йилдан буён Ўзбекистон Миллий университетида талабаларга халқ оғзаки ижоди фанидан дарс бериб келади ва унинг изланишлари натижалари кўпроқ фольклоришунос олимлар эмас, талабалар, фольклор билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланади. Шу боис олиманинг ушбу мақолалардаги айрим қарашлари, хулосалари бугунги фан талаби даражасида бўлмаслиги мумкин. Гап шундаки, ушбу мақолаларда, асосан, XX асрнинг сўнгги чорагида ўзбек фольклоришунослигида кечган баъзи илмий изланишлар ўз ифодасини топган. Шунингдек, ушбу китобдаги айрим мақолаларда, масалан, «Алпомиш» достони поэтикасига доир»да ўз исботини топмай, тезис сифатида қолиб кетган фикрлар ҳам учрайди.

Олиманинг халқ достонларидаги муболага бадиий тасвир усули ҳақидаги мақоласи бир оз баъний характерга эга бўлса-да, фольклоришунослигимиздаги дастлабки изланишлардан бири сифатли аҳамиятли. Гап шундаки, ўзбек фольклоришунослигида шу характердаги мақолалардан сўнг Т.Зуфаровнинг халқ эпосидаги муболага санъати ҳақида махсус номзодлик диссертацияси яратилди.

Маълумки, оғзаки ва ёзма адабиётнинг жуда кўп умумий мезонлари бор. Уларнинг барчасини бир тақриз ёки мақола доирасида баён қилиш қийин. Шу билан бирга сўз санъатининг бу икки кўриниши ўртасида жиддий фарқлар ҳам мавжудки, улар ана шулар тўғрисида сўз санъатининг икки шакли ҳисобланади. Ана шу жиҳатдан қаралса, олиманинг баъзи таҳлилларда оғзаки адабиёт намуналарини унга хос бўлмаган ёзма адабиёт мезонлари билан баҳолаш ҳолатлари кўзга ташланади.

Илмий мақола, асарлар, тадқиқотлар натижасининг ўзига хос фазилатларидан бири шундаки, улардаги айрим камчиликлар, маромига етмаган хулосалар ҳам ўқувчини янги кузатишларга ундайди. Тўғрисида мақолалар, асосан, мустақиллик давригача яратилган. Шунинг учун улардаги мулоҳазаларда маълум бир чекланишлар, мустақиллик даврида юзага келган илмий изланишлар натижалари қайд этилмаган ва бугунги кунда улар бирмунча умумий фикрлар ёки маълум бўлган мулоҳазалардан иборатдай туюлади.

Т.Собитованинг мақолалар мажмуасидан иборат ушбу китоби жиддий илмий ютуқлари, жузъий камчиликлари билан бирга, яъни яхлит ҳолда ўзбек фольклоришунослиги назарияси ва уни ўқитиш услубига ўзига хос бир улуғ бўлиб қўшилади.

Асқар Мусақулов
филология фанлари доктори

ХАЛҚ ЭПОСИДА КОНФЛИКТ

Халқ эпоси, жумладан, ўзбек халқ дostonлари узоқ тараққиёт босқичини ўтиб, ўз бошидан турли хил ўзгаришларни кечириб, бизга қадар етиб келган. Ҳозир бизга маълум бўлган эпос намуналарида акс этган конфликтлар жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий-сиёсий, оилавий-маиший ривож билан боғлиқ ҳолда муайян ўзгаришларга учраган. Шунинг учун ҳам у ёки бу эпос намунасида ўз поэтик ифодасини тошган конфликтни таҳлил этганда, бир томондан, унда тасвирланган тарихий босқич талабларидан келиб чиқиш зарур бўлса, иккинчи томондан, унинг конкрет намунасида қайд этилган конфликт ҳам ўзининг тарихий асослари жиҳатидан жамият тараққиётининг янада қадимий қатламларига кириб боришини унутмаслик керак бўлади.

Сўз саънати - адабиётда конфликт сюжетнинг энг муҳим элементи, таркибий қисми саналади. Оғзаки ва ёзма адабиёт намуналаридаги конфликтлар умумийликларга эга бўлиш билан бирга ўзаро фарқланадилар. Ёзма адабиётдаги эпик, лиро-эпик ва драматик асарлардаги конфликт ҳақида академик М.Кўшжонов шундай ёзади: «Конфликт ҳаётдаги реал қаршиликларнинг бадий ифодасидир. Асарда эса, у сюжетни ҳаракатга солувчи асосий куч, ривож берувчи пружина ричагидир. Сюжетни асар скелети деб фарз килсак, конфликт унга жон берадиган, ҳаракатга келтирадиган юракдир... Конфликт адабиётнинг ҳамма жанрларига хос бўлса-да, ҳар бир жанрда ўзига хос хусусиятларга ҳам эга»¹. Олимнинг бу таърифидаги: «Конфликт ҳаётдаги реал қаршиликларнинг бадий ифодасидир», - деган фикридан бошқа барча хулосалари оғзаки адабиёт учун ҳам тўла хосдир. Негаки, айниқса, халқ эпосида конфликт ўзига хос шаклда намоён бўлади. Унда фақат ҳаётдаги реал қаршиликлар эмас, балки эпик воқелиқдаги зиддиятлар ўз бадий ифодасини топади. Аниқ бир индивидуал муаллиф эмас,

¹ Кўшжонов М. Адабий асарда конфликт // Адабиёт назарияси. Икки томлик. 1-том. - Т.: Фан, 1978. - Б.209.

эпос ижодкори бўлган халқ ўзи яшаётган жамиятдан норозилиги ёки унинг чиркин иллатларини ўз идеалидаги озодлик, эркин муҳаббат, тинчлик каби орзу-истакларига қарши қўяди. Натижада анъанавий эпосдаги конфликтнинг қўйилиши ва ҳал этилиши ўзига хос бадий-тасвирий тизим асосида воқе бўлади. Унда ўта реал воқеалар, деталлардан тортиб, кишини ишонтира олмайдиган даражадаги фантазиянинг мавжудлиги ҳам шундадир.

Халқ эпоси намуналари асосида ётган конфликтлар тарихий жиҳатдан асосланган, халқнинг кўп асрлик ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётида синаб кўрилган ҳақиқатлардан ташкил топади. Шу билан бирга уларни юзага чиқаришда мифологик тасавур, халқ идеалидаги чексиз фантазия қудрати ҳам муҳим роль ўйнайди.

Ёзма адабиётдаги эпик тур намуналаридан фарқли равишда халқ эпосидаги конфликтнинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, унда ҳеч қачон ижтимоий қатламлар ўртасидаги зиддиятлар эттирилмайди. Эпосда конфликт ижобий ва салбий қутбларини ҳаракатга келтирувчи кучлар хоҳ реал, инсоний бўлсин, хоҳ мифологик қиёфада бўлсин ўзаро зиддиятли муносабатда бўладилар. Бу ўзига хослик барча вазиятлар пировардида, яъни сюжет ечимида ижобий қутбларнинг енгиб чиқиш билан боғлиқ бўлган конфликтнинг оптимистик руҳини таъминлайди. Фольклор асарларида, айниқса, эпик тур намуналари дostonлар ва эртақларда тушқунлик мотивлари деярли бўлмайди, конфликт ижобий кучлар фойдасига ҳал бўлади, чунки халқ ижодкорлари воқеаларни оддий меҳнаткаш халқ манфаати позициясидан туриб талқин этганлар. Шунинг учун ўзлари яратган қаҳрамонларнинг мағлубиятини истамаганлар.

Ўзбек халқ эпоси узоқ тарихий тараққиёт босқичларини босиб бизга қадар етиб келган экан, бу қадимийликни унинг кўп қатламчилиги ҳам тўла исботлаб беради. Ўзбек халқ эпоси намуналарини В.М.Жирмунский ва Ҳ.Т.Зарифов биринчи марта беш турга бўлиб тасниф қилишган. Булар қаҳрамонлик, романик, жангнома, тарихий ва китобий дostonлардан иборат. Ўзбек эпосшунослигида бундан сўнг дostonларнинг М.Саидов, Б.Саримсоқов таснифлари мавжуд. Улардан энг сўнгтиси Б.Саримсоқов таснифи бўлиб, муаллиф халқ дostonларини тарихийлик мезонларига асосланиб, қаҳрамонлик, романик ва тарихий каби турларга бўлади. У жангнома ва

китобий дostonларни романик турга киритади¹. Ўз навбатида, мазкур турлар ўзбек халқи бадиий тафаккурининг ҳам тараққиёт боскичларини белгилаб беради. Агар биз конфликт характери нуқтан назаридан ўзбек халқ эпосига ёндашсак, бу улкан меросдаги мавжуд конфликтларни уч типга бўлиш мумкинлигини кўрамиз:

1. Қахрамонлик эпосига хос бўлган конфликт типи. Бу тур дostonлар халқнинг қахрамонона ўтмишни бутун буюклиги, тўлалиги ва барқарорлиги билан тасвирлаш орқали алоҳида маҳорат касб этади. Масалан, «Алпомиш» дostonида уруғчилик жамиятининг емирилиш ва патриархал-феодал муносабатларнинг аста-секин қарор топа бориши кенг кўламда акс эттирилган.

2. Романик дostonларга хос конфликт типи. Бундай конфликт типиди халқнинг асрлар давомида шаклланган идеаллари билан унга қарама-қарши турувчи кучлараро зиддиятларда акс этади.

3. Тарихий дostonларга хос конфликт типи. Бундай дostonларнинг ўзи ижтимоий ҳаётни қахрамонлик ва романик дostonларга нисбатан акс эттириш тарзи, демакки, ҳаётдаги зиддиятларни реал ифодалаш характери жиҳатдан икки типга бўлинадилар:

а) анъанавий тарихий дostonлар («Шайвали», «Ойчинор», «Тўлғоной», «Тулумбий», «Темур» каби)даги конфликт ўз моҳияти жиҳатдан, гарчи улардаги эпик воқеалар конкрет шахслар ва конкрет маконлар билан боғлиқ ҳолда ривожланса ҳам, романик эпосдаги конфликт типидан алоҳида ажралиб турмайди;

б) халқ эпоси, бошқача айтганда, янги типдаги дostonлардаги конфликтлар ўзларининг тарихий асослари нуқтан назардан конкрет шахслар, конкрет макон ва замон асосига бориб тақалади. Чунки уларда реал тарихий воқеалар акс эттирилган. Реал тарихий воқеаларни эса реал тарихий шахслар реал маконларда амалга оширади. Демак, бу тип дostonлардаги конфликтлар ҳам тарихий характер касб этади.

Жангнома типдаги ҳамда китобий дostonлардаги конфликтлар ҳам ўз моҳиятлари жиҳатидан романик дostonлардаги конфликтларнинг бошқа макон, бошқа замонларда воқе бўлишидан фарк қилмайди.

Фольклор эпик асарларида қахрамонларнинг функциясига қараб, қатор конфликт турлари намойиш бўлишини кўрамиз:

¹ Саримсоқов Б. Халқ дostonларининг таснифи ва оралик шакллар масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. 1981. № 3.

1. Дoston қахрамони билан девлар, парилар, сеҳргар, жодугар, илонлар, аждар ва бошқа турли махлуқлар ўртасидаги мажозий, яъни аллегорик конфликтлар.

2. Асар қахрамони билан ташқи душманлар, адолатсиз ҳукмдорлар ўртасида бўладиган ижтимоий-сиёсий конфликтлар.

3. Анъанавий дoston қахрамонларининг яқин кишилари (опасингил, ака-ука, ота-бола, эр-хотин, тоға-жиян, «Гўрўгли» туркумидаги дostonларда Гўрўглининг йигитлари ва асранди фарзандлари) ўртасидаги маиший характердаги конфликтлар.

Бу конфликтлар яна бир неча кўринишларда намойиш бўлади. Ҳар бир асарда бир ёки ундан ортиқ асосий конфликт ва бу конфликтни тўлдириб боровчи ёрдамчи конфликтлар мавжуд. Ёрдамчи конфликтлар асар лейтмотивининг мукамаллашувига олиб борадиган эпизодларда зоҳир бўлади.

Ижтимоий-сиёсий характердаги конфликтни «Ойсулув», «Кунтуғмиш» дostonларида, оилавий интригалардан келиб чиқиб, ижтимоий қарама-қаршилик даражасига кўтарилган конфликтни «Ширич билан Шакар» дostonида кўриш мумкин. Ижтимоий-сиёсий ва маиший конфликтлар бир неча кўринишларда зоҳир бўлиши мумкин.

а) эпос қахрамонининг севгилиси йўлида олиб бориладиган тўқнашувлар билан боғлиқ бўлган бош конфликт;

в) идеал қахрамоннинг ўз мамлақати ичидаги қарама-қарши кучлар, гуруҳлар билан разолатга қарши адолат ўрнатиш учун олиб борадиган кураши акс эттирилган ижтимоий характердаги бош конфликт ва хоказо.

Халқ оғзаки ижоди асарларидаги конфликт ҳақида фикр юритганда, анъанавий дostonлар билан янги дostonлар конфликтни ўртасидаги фарқни ҳам унутмаслик керак бўлади. Анъанавий дostonлардаги конфликтлар халқнинг асрий идеали ва халқ яратган идеал қахрамонлар фаолияти билан боғлиқ бўлади. Уларда эпик қахрамон образи тайёр ҳолда берилди. Янги дostonларда эса қахрамон характери динамик тарзда ўсиб боради. Уларда қахрамонлар идеал эмас. Шунинг учун ҳам янги дostonларда воқеалар аниқ, реал тарзда тасвирланган. Анъанавий дostonларда воқеалар, кўпинча, фантастик, ҳаёлий уйдирма тарзида берилди. Янги дostonларда воқеа макон ва замон билан боғлиқ ҳолда реал акс эттирилади. Анъанавий дostonларда эпос қонуниятларига кўра ҳар бир туркум дoston учун биргина бош қахрамон фаолияти билан

боглик воқеалар тасвирланади. Янги дostonларда эса туркумлик йўқ. Шунингдек, янги дostonларда тарихий шахслар, прототиплар мавжуд бўлгани учун, персонажлар фаолияти идеаллаштирилмайди. Шахслар аниқ ва реал бўлади.

Шундай қилиб, халқ эпосидаги конфликт ҳам ёзма адабиётдан фарqli равишда реал ҳаётдан ташқари эпик воқеликка асосланади, аммо бу конфликт пайдо бўлган даврдан буён инсонларнинг онги ривож билан турли хил ўзгаришларга учраб, турли хил эътиқодий қарашлар призмасидан ўтган ҳолда акс этиб келади. Бошқача қилиб айтганда, ёзма адабиётда акс этган конфликт конкрет давр билан, кўпроқ асарда акс этирилган давр билан боғлиқ ҳолда конкрет қайд этилади ва асар шундан неча аср кейин ўқилса ҳам, унда акс этирилган конфликт ўзгармас ҳолда тураверади. Эпосда унинг оғзаки шаклда яшаши билан боғлиқ ҳолда конфликт турли тарихий даврлар, ижтимоий воқеликдаги силжишлар туфайли ҳамма вақт янги-янги қатламлар билан бойинган ҳолда ўзгариб келади. Халқ эпосидаги мавжуд конфликтларнинг генетик асосларини очиш ҳамма вақт катта қийинчиликлар туғдиради. Бу нарса халқ эпосида касб этган конфликтларнинг тарихий асосларини очиш ўзбек фольклористикасининг бугунги кунда ҳам долзарб масалаларидан бири эканлигини яна бир бор тасдиқлайди.

«Гулнор пари» дostonида конфликт

Муҳаммадқул Жомрот ўғли Пўлкандан ёзиб олинган «Гулнор пари» дostonи «Гўрўғли» дostonлари туркумига мансубдир. Дostonда ўзбек халқининг севимли эпик қаҳрамони Гўрўғлининг узок Ҳиндистон элидан гўзал Гулнор парини олиб келиши куйланади.

Эртақлар ва анъанавий дostonларнинг ўзига хос хусусиятларидан бири шуки, уларда оптимистик руҳ балқиб туради, маънавий ҳаёлот оламида иш кўрувчи қаҳрамонлар пировардида олиий мақсадига етмоғи керак. Аммо улар бу йўлда катта қийинчиликлар, ўта-мураккаб тўсиқларга дуч келади ва уларни бекиёс куч-қудрати, етук ақл-заковати, метиндек ирода ва зўр матонати билан енғади. Қаҳрамоннинг идеаллиги ҳам ана шу фонда кўзга ташланади. Анъанага кўра, бу зиддиятлар ижобий ва салбий образлар ўрта-сидагина эмас, табиат билан мифологик кучлар орасида ҳам зохир бўлади. Шундай қилиб, воқеалар характери мантикидан келиб чиқиб, асар конфликтни яратилади.

Ижодкор аждодларимиз маънавий ҳаёлот, ижодий салоҳияти натижаси туфайли яратилган оғзаки ижод асарларида қарама-қарши томонлар тўқнашуви ҳаётий деталлар, чиройли бадий тасвир воситаларида акс этирилган. Бинобарин, реал ҳаёт ижтимоий ва иқтисодий формацияларнинг илк давридан бошлаб ҳеч қачон зиддиятсиз бўлмаган ва бўлмайди ҳам. Бу табиий, албатта. Тараққиётни қарама-қаршиликлар ва рақобатсиз белгилаб бўлмаслиги аксиомадир. Маълумки, оғзаки ижод асарлари инсон маънавий дунёсининг объектив дунё воқеликларига ижодий муносабати махсули сифатида яратилди. Халқ ана шу воқеликни анъанавий образлар, манзара ва сюжетларда акс этиради. Шаклан содда, мазмунан чуқур асарларда ҳаётий тажриба, тарихий ҳодисалар маҳорат билан тасвирланади. Халқнинг қаҳрамонлиги унинг ташқи ва ички душманларга қарши матонатли курашида кўринади. Бу курашлар тарихда рақам билан ифода этилса, фольклорда эса унинг бадий инъикоси сифатида қолган.

Демак, ҳаёт қарама-қаршиликлари меҳнаткаш халқ қалбида чуқур из қолдирган экан, бу из айни замонда халқ санъатига кўчиб, фан тили билан айтганда бадий конфликтга айланган. Аждодларимизнинг озод замон ва бахтиёр ҳаёт ҳақидаги орзу-истаклари, ёвузлик, эскилик билан кучли тўқнашуви дostonларда ўз аксини топган экан, конфликт ана шу воқеаларнинг тобора кескин, баъзида трагик тус олиб боришига, тадрижий давом этирилшига катта имконият яратади, асарнинг эмоционаллигини таъминлайди.

“Гулнор пари” дostonи конфликтни қаҳрамонларнинг руҳий кечинмалари, қарама-қарши кучлар билан тўқнашуви, оғир қийинчиликларга бардош бериши ҳамда уларни енғиб чиқишлари фониде ишланганлиги жиҳатидан анча диққатга сазовордир. Буни эса асар воқеаларининг ривож, характери ва мантики тақозо этган.

Ёзма адабиётга доир бадий асарлардаги каби халқ дostonида ҳам конфликт ўзининг тутган ўрни, аҳамияти ва ўйнаган ролига қараб фарқ қилиши мумкин. Одатда, асарларда ҳал қилувчи роль ўйнайдиган бир асосий конфликт бўлиб, унинг атрофида бир неча ёрдамчи конфликтлар ҳам бўлиши мумкин. Таъкилаганимиздек, воқеалар характери, унда контаминация усулини қўллашни мантиқан тақозо этади. Уларнинг бири узок Ҳиндистон мамлакатидан маъшуқани олиб келиш ва бунда халқ ботирининг қаҳрамонлигини тараннум этиш бўлса, иккинчиси, Чамбил юртининг мудофааси

мавзундир. Шунга кўра, дostonдаги конфликт икки кўринишда кўзга ташланади. Биринчиси, идеал Гўрўглининг Гулнор парини олиб келишдаги Той ҳинди билан тўқнашуви бўлса, иккинчиси, араблар билан бўлган давомли зиддият бўлиб, буларни биринчи пландаги конфликт деб ҳисобламоқ керак бўлади. Амин вазир билан Симин вазир ўртасидаги рақобатни эса, бизнингча, бош зиддиятларнинг таркибий қисмини ташкил этувчи ёрдамчи конфликт деб атаса бўлади. Ўз навбатида бу ёрдамчи конфликт етакчи конфликтни ижобий ҳал қилишга имконият яратиб берган.

Дostonда, асосий конфликт, одатда, бир зумда пайдо бўлиб, ҳадеганда ҳал бўладиган бадий восита эмас. У одатда ўзининг бадий шакллана бориш йўлига эга. Бу эса воқеаларнинг характери, сюжет чизиғи билан боғлиқ жараёндир. Асарда биринчи асосий конфликтнинг ҳаракат йўли асар бошиданок кўринади. Гулнор парининг ўз ваъдаси устидан чиқмагани, Чамбилга етиб келмагани Гўрўглининг Ҳинд мамлакатига боришини тақозо этади. Мана у йигитларга нима деяпти:

Ажал етиб мендай подшо ўлмади,

Мен билувда бизни кўзга илмади.

Мисқол ойим келди Эрам боғидан,

Ҳиндистондан Гулнор пари келмади.

Гулноржонни олиб келмасам бўлмас,

Ахир бир кун шундайча гап бўлади.

Олиб келай бориб Гулнор парини,

Қариндош, маслаҳат қандай бўлади?..

Кўринадики, идеал қаҳрамон «Маслаҳатли тўн калта бўлмас», деган халқ ҳикматига амал қилипти. Ундаги ақл, катталарга нисбатан одоби кўриняпти, иккинчидан, қаҳрамон қанчалик қудратли бўлмасин, у ҳеч қачон йигитларининг кўмагисиз мақсадга эришиши мумкин эмас. Гўрўгли уни йўлда катта жангу жадаллар, зўр тўсиқлар кутаётганини олдиндан кўра билган. Шунга кўра тоғаси Аҳмад Сардор бошлиқ йигитлари ва лашкари билан сафарга отланади: «Ана энди ёппа-ёвлик оти бори отни миниб, тойли-таёқли Ҳиндистонга юринглар деб, Аҳмад Сардор бўз отини миниб, туғни кўлига ушлаб, вақтини хушлаб, ана шу отларни ўйнатиб, сувлиқни чайнатиб, гурри-гурри, даста-даста бўлиб жўнай берди...»

Уларнинг кетиб боришини шоир шундай тасвирлайди:

Елкада борди паранги,

Кўлида борди заранги.

От кўяди қуло чўлда

Келаяпти гоҳо элда.

Гоҳо ёруғ, гоҳо қоронги,

Рустамдай беклар жўнади.

Бастамга ўхшаб жўнади...

Улар жуда кўп ерлардан-тоғлардан, чўллардан, дарёлардан ўтиб Афғонистонга келади. Афғонистон подшоши буларни душман деб ўйлаб уруш бошламоқчи бўлади. Мана шу жойда икки томон ўртасида зиддият бўлай деб, бу дўстликка айланиб кетади. Чунки Гўрўгли босқинчи эмас, у ўзбек халқининг севимли қаҳрамони, адолатли ҳукмдор бўлгани учун Афғонистон подшоши Абди Оталиқ билан дўст бўлиб қолади. Гўрўглининг лашкари ҳеч кимнинг ҳеч нарсасига тегмайди, ҳеч кимга зиён-заҳмат етказмайди. Уларнинг мақсади битта, Гулнор парини олиб қайтиш, агар Той ҳинди қаршилик кўрсатса, у ва лашкари билан тўқнашишдир.

Ижодкор халқ ва атоқли бахши Пўлкан шоир маҳорати шундаки, улар идеал қаҳрамонни ҳуда-беҳуда драматик ҳолатга рўбарў қилмайди, қон тўқтирмайди. У дўстга - дўст, душманга - душман, ақли расо қаҳрамон. Шунга кўра Афғонистонда юз бериши мумкин бўлган зиддиятга тadbиркорлик билан барҳам беради ва воқеаларни Ҳинд юртига кўчиради.

Гўрўгли Қонғар тоғида, яъни Томоша тоғида Гулнор пари билан топишгандан кейин унинг мақсади амалга ошган, Гулнор парини олиб кетаверса бўлар эди. Аммо вазият унинг жангга киришини тақозо қилади. Гўрўгли беҳуда қон тўкилишига қарши, лекин Гулнор парининг отаси Той ҳинди ўз лашкарлари билан Гўрўгли устига бостириб келиб қолади. Унинг мақсади Гулнор парини Гўрўглига бермай, уни жазолаш эди. Шу нарса аниқки, муайян мақсадни кўзлаган халқ қаҳрамони адолатсизлик қилаётган рақибига таслим бўлиб қолмайдигина эмас, унга қақшатғич зарба бериши керак. Ана шунинг учун ҳам ғойибдан мадад келади:

Той ҳинди шопиман.

Осмондан ярқиратиб,

Гўрўглининг бошидан

Тос тепасини кўзлаб,

Гўрўглидай полвонга.

Той ҳинди ханжар солди.

Гўрўгли ҳам Той ҳинди аскарига қарши жангга киради. Той ҳинди жуда кучли рақиб. Лекин Гўрўгли ҳам ундан қолишмайди. Улар ўртасидаги конфликт курашда янада ривожланади. Гўрўглининг дев-полвонларидан ташқари, Ҳиндистонда унинг адолатпарвар ҳамфикрлари бор. Бундай ҳамфикрлиларнинг бошлиғи, етакчиси Той ҳиндининг вазири Симиндир. У бу курашда Гўрўглини қўллаб-қувватлайди.

Кўринадики, асар воқеалари Гўрўгли - Той ҳинди - Амин вазирлар ўртасидаги зиддиятлар фонида кескин тус олади. Бу конфликт Гўрўглининг севгилисипи олиб қайтиши, Ҳинд ерида тинчлик ўрнатиш, адолатли подшоҳ кўтариш билан тугайди. Шу билан идеал қаҳрамон мақсадига эришди, жангу жадаллар ниҳоясига етди.

Мабодо, асар воқеаларига шу ерда нуқта қўйиладиган бўлса, дoston шинавандалари Гўрўгли матонатига унчалик қойил бўлмагандек туюлади. Қониктирмаётган ери шундаки, қаҳрамон севгилиси учун шунча жанг қилди, қизни олиб қайтди. Аммо гап шундаки, халқ санъаткори биринчи мавзуда жуда катта ижтимоий масалани халқ манфаати нуқтаи назаридан туриб ҳал қила олган. Биринчидан, эпик Гўрўгли Ҳинд юртини қора ниятли хукмдорлардан тозалайди ва адолатли шоҳ кўтаради. Иккинчидан, қардош афғон халқлари билан дўст тутиниб, дўстлик, тинчлик кўшничилик тўғрисидаги асрий халқчил ғояларни олға суради.

Ижодкор халқ воқеаларни қолган еридан давом эттириш учун энди Гўрўгли билан Чамбил элининг азалий душмани бўлмиш араблар ўртасидаги бўлган зиддиятдан фойдаланган. Айтиш жоизки, бу воқеа зўрма-зўраки боғлангани йўқ. Гўрўгли Той ҳиндини енгиб, Гулнор парини олиб ўз ватанига жўнаркан, у қайтишда Афғонистон хукмдори Абди Оталиққа меҳмон бўлади. Фурсатдан фойдаланган Жалман қизилнинг ўғли Алман қизил, Гўрўгли урушда ўлган бўлса, отамнинг хунини оламан деб Ширвонга бориб, Райҳоннинг отаси Бектош арабни олиб Чамбил юрти билан урушишга жўнайди.

Кўринадики, азалий душман ҳеч қачон тинчиб кетмайди, у ўч олиш пайида бўлади. Пўлкан шоир ана шундан келиб чиқиб, иккинчи мавзунинг табиий боғланишига эргашган, иккинчи асосий конфликт мана шу ердан бошланади. Шуниси характерлики, бу ерда ҳам катта конфликт таркибий қисмини ташкил этувчи кичик зиддиятлар борки, булар Холжувон ойим билан араблар -

Юнуспари, Мискол пари тўқнашувидир. Холжувон ойим арабларга маънавий зарба берса, Юнус пари бошлиқ Чамбил юртининг хотин-қизлари қурол билан душманга ташланади:

*Хотинларни Юнус пари йиғдирди,
Барисига сарбоз либос кийдирди.
Телпак кийгизди-да, сочин йиғдирди.
Қолганларнинг елкасидан тўнтариб,
Боггинасини бўш-бўшигина боғлатиб,
Карк тери қолган эгнига қўйдирди.
Чор ойнани бошларига кийдирди.
Кампир қолмай, хотин қолмай ҳаммасин,
Йиғиб келди ҳам момосин, аммасин
Йиғиб келиб мулла либос кийдирди.*

Яна Гўрўглининг дев-полвони Ҳасан Чопсон ҳимоя қилишга келади. У Гулнор парининг гапидан аразлаб кетиб, Бало тоғига кетган эди, кампири билан арабларнинг келганини кўриб қолади. Ўзи курашишга яккама-якка кучи етмади ва Гўрўглига хабар беришга кетди. У Гўрўглини Афғонистондан топиб, деди:

*Белни маҳкам бўгинг энди,
Оёқ-қўлни ювинг энди!
Қистаб бориб арабларни,
Ёвлаб келган тарафларни,
Ширвон элга қувинг энди.*

Бу гапни эшитиб Абди Оталиқ дўсти Гўрўглига ёрдамга бермоқчи бўлади, лекин Гўрўгли кўнмайди. Аввал Ҳасан Чопсонни юбориб, кейин ўзи одамлар билан жўнайди. Бу ерда конфликт воқеалар характерига мос ҳал қилинади. Бошда Гўрўгли - Той ҳинди - Амин вазирлар ўртасидаги тасодифий зиддият фонида кўзга ташланган конфликт энди Чамбил - Афғон халқлари иттифоқининг умумий душмани - араб босқинчиларига қарши зарба беришдек кенг диапазондаги воқеаларни тасвирлашда чиройли бадий усул ролини ўтайди.

Хуллас, Гўрўгли бошлиқ ижобий кучлар билан Той ҳинди, Бектош араб, Райҳон араб каби салбий образлар ўртасидаги курашда яхшилик тимсоли бўлган ижобий кучлар ғалаба қозониши анъанага мос бўлиб, бунда сюжетнинг асосий унсурларидан ҳисобланган конфликт муҳим рол ўйнайди.